

Moduł 8: Strategie przeciw ideologiom nierówności

CLIO

Radzenie sobie z postawami wrogości a budowanie kompetencji obywatelskich. Trudne wyzwania dla nauczycieli szkół zawodowych.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Październik 2021

Informacja o projekcie

Akronim projektu:	CLIO
Tytuł projektu:	Radzenie sobie z postawami wrogości a budowanie kompetencji obywatelskich. Trudne wyzwania dla nauczycieli szkół zawodowych.
Numer projektu:	2019-1-DE02-KA202-006185
Agencja Narodowa:	NaBibb
Strona internetowa:	www.clio-project.eu
Autor projektu:	Institut für Didaktik der Demokratie, Leibniz University Hannover
Wersja dokumentu:	1.00
Data opracowania:	18.07.2020

Wsparcie Komisji Europejskiej dla produkcji tej publikacji nie stanowi poparcia dla treści, które odzwierciedlają jedynie poglądy autorów, a Komisja nie może zostać pociągnięta do odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie informacji w niej zawartych. Numer projektu: 2019-1-DE02-KA202-006185.

Strony projektu

Leibniz
Universität
Hannover

Institut für Didaktik der Demokratie
Leibniz Universität Hannover,
Niemcy

www.idd.uni-hannover.de/en

Institut für
Didaktik der
Demokratie

Technical school Nikola Tesla,
Vukovar,
Chorwacja

www.ss-tehnicka-ntesla-vu.skole.hr

Zespół Szkół Poligraficznych,
Warszawa,
Polska

www.www.zspoligraf.pl

Warszawskie Centrum Innowacji
Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń
Warszawa,
Polska

www.wcies.edu.pl

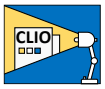
Nansen Dialogue Centre, Osijek,
Chorwacja

www.www.ndcosijek.hr

Demokratiezentrum Wien,
Austria

www.demokratiezentrum.org

SPIS TREŚCI

Projekt CLIO.....	6
1. Podstawowe informacje	7
2. Tożsamość, stereotypy i uprzedzenia	7
3. Czym jest dyskryminacja?	9
4. Prawa człowieka.....	12
5. Walka przeciwko dyskryminacji, stereotypom i uprzedzeniom w edukacji	17
6. Edukacja międzykulturowa.....	19
7. Propozycja ćwiczeń.....	25
8. Gdzie szukać informacji? Organizacje pozarządowe i inne instytucje.....	30
9. Literatura.....	31
10. Literatura uzupełniająca.....	34

PROJEKT CLIO

Clio to międzynarodowy projekt dotyczący prewencji i radzenia sobie z prawicowym ekstremizmem w szkołach zawodowych. Dzięki wiedzy i informacjom zawartym w tym projekcie nauczyciele i dyrektorzy z łatwością będą mogli zrozumieć różne stanowiska i zachowania uczniów oraz będą w stanie bronić wartości demokratycznych. W tym celu eksperci z Austrii, Polski, Chorwacji i Niemiec, w ścisłej współpracy z grupą docelową, opracowali różne pomocne materiały dla nauczycieli szkół zawodowych, takie jak: aplikację, szkolenie oraz podcast. Głównym celem tego projektu jest dzielenie się wzajemną wiedzą i doświadczeniami z innymi partnerami w poszczególnych krajach w celu dostarczenia szkołom profesjonalnych materiałów i wiedzy.

1. PODSTAWOWE INFORMACJE

W tej części zaprezentowano podstawowe definicje praw człowieka, stereotypów i uprzedzeń oraz formy i sposoby radzenia sobie w szkole z negatywnymi zjawiskami wynikającymi ze stereotypów i uprzedzeń wobec innych grup (m.in. poprzez wprowadzenie edukacji wielokulturowej).

Pytania sprawdzające wiedzę:

Sprawdź się i odpowiedz na poniższe pytania:

- Co stanowi moją tożsamość? Do jakich grup należę?
- Jaka jest różnica między stereotypami a uprzedzeniami?
- Czy przejawiam uprzedzenia wobec jakichś ludzi i/lub grup społecznych? Wobec jakich? Skąd się wzięły te uprzedzenia i stereotypy? Jaki jest najbardziej powszechny stereotyp/uprzedzenie na temat mojego narodu/kultury? Czy dotyczy mojej płci? Mojej grupy wiekowej? Mojego zawodu?

2. TOŻSAMOŚĆ, STEREOTYPY I UPRZEDZENIA

Tożsamość jest *faktem bycia kimś lub czymś, czym dana osoba lub rzecz jest*¹.

Osobista tożsamość złożona jest z ról, cech i osiągnięć każdej osoby.

Niektóre elementy tożsamości, takie jak: płeć, cechy fizyczne, rasę, narodowość, rolę bycia czymś dzieckiem, wnukiem/wnuczką itp. nabywamy dzięki naszemu urodzeniu. Nasze osobiste wybory w trakcie życia także są częścią naszej tożsamości. Zaliczamy do nich: zawód, członkostwo w stowarzyszeniach, klub sportowy, partie polityczne, religie, status społeczny, rodzicielstwo.

Na wykształcenie tożsamości ma główny wpływ: rodzina, przyjaciele, szkoła, religia, polityka, miejsce zamieszkania .

Nasza tożsamość społeczna to pojęcie, które wyrasta z naszej przynależności do różnych grup i kategorii społecznych. Każda grupa charakteryzuje się pewnymi normami zachowania (członkowie wiedzą czego oczekiwać od siebie). Kultura w której żyjemy również dyktuje role różne społeczne, jakie pojedyncze osoby „odgrywają”. Rodzice zazwyczaj inaczej zachowują się wobec swoich dzieci kiedy są małymi dziećmi, rozmawiają z nimi w inny sposób, różnicują je ze względu na płeć, ubierają inaczej i wysyłają im różne przekazy: „chłopcy nie płaczą” lub „dziewczynki nie wchodzą na drzewa”. W wyniku czego, dzieci przyswajają swoje role płciowe bardzo wcześnie, około 2 roku życia² . Przystajemy różne aspekty tożsamości grupowej w różnym wieku; kategorię rasową w wieku około 4 lat; kategorię

¹ *Meaning of identity in English*, Oxford English and Spanish Dictionary, Thesaurus, and Spanish to English Translator, 2021 (<https://www.lexico.com/definition/identity>) [dostęp: 11.01.2021].

² D., Ajduković D., *Social reconstruction of the community*, [w:] D.C. Biruški, *Intergroup attitudes and behaviors; Society for Psychological Assistance*, Zagreb, 2003.

narodową w wieku około 6 lat – takie badania nie zostały jeszcze przeprowadzone wśród młodszych dzieci³.

Istnieje też zjawisko stronniczości wobec naszej własnej grupy (ingroup), gdzie oceniamy „naszą” grupę jako lepszą, bardziej wartościową i odnoszącą większy sukces niż „inna” grupa (outgroup) (my kontra oni). Funkcją tego procesu jest rozwój i utrzymanie szacunku do samego siebie („Czuję się dobrze/lepiej, gdyż grupa do której należę jest lepsza niż inne”). Doświadczenie własnej grupy jako lepszej niekoniecznie oznacza negatywną ocenę innej grupy. W sytuacjach napięcia lub pojawienia się kryzysu, prawdopodobne będziemy czuć się nieswojo i/lub możemy przejawiać uczucie wrogości wobec „innej grupy”.

Stereotypy to przekonanie, że istnieją typowe i uogólnione cechy określonych grup ludzi, które możemy odnieść do wszystkich członków tej grupy. Mogą być one pozytywne lub negatywne, ale zawsze wyłączają różnorodność (mężczyźni lubią piłkę nożną, Romowie mają większe poczucie rytmu, Japończycy ciężko pracują).

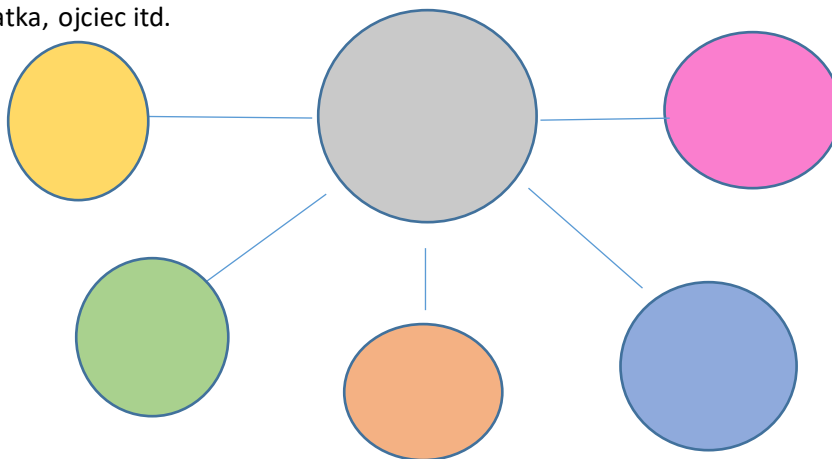
Upředzenie jest negatywnym nastawieniem do osoby, jedynie na podstawie tego, że należy do pewnej grupy. Wiąże się z mocnymi, negatywnymi uczuciami takimi jak niezadowolenie, dyskomfort, obawa, niesmak, nienawiść. Z powodu silnego nacechowania emocjonalnego, są one trudne do zmiany.

Negatywne stereotypy i upředzenia leżą u przyczyn zachowań dyskryminujących.

Ćwiczenie: MOJE WIELOKULTUROWE JA⁴

To ćwiczenie podkreśla wielowymiarowość naszych tożsamości. Zwraca uwagę na znaczenie osób samodefiniujących ich tożsamości oraz walczących ze stereotypami.

Wpisz swoje imię w centralnym kółku. W każdym kółku obok napisz ważny aspekt twojej tożsamości, coś, co jest ważne w określeniu samego siebie. Może to być np. kobieta, biała, katolik, nauczyciel, matka, ojciec itd.

³ R. Brown, *Prejudice: Its social psychology*, Oxford, Blackwell, 1995.

⁴ J. & M. Bennett, *Diversity Training Workshop*, 2004.

1. Pomyśl kiedy byłeś/aś naprawdę dumny/a z określenia siebie jednym ze słów użytych powyżej.
2. Pomyśl o bolesnym doświadczeniu związanym z byciem określonym jednym z w/w słów.
3. Nazwij stereotyp związany z jedną z grup z którą się utożsamiasz, który nie jest w zgodzie z tym kim jesteś. Uzupełnij następujące zdanie:

Jestem _____ ale NIE jestem _____.

(Przykład: Jestem ateistą, ale nie jestem mniej moralna/moralny.)

3. CZYM JEST DYSKRYMINACJA?

Pytania do samooceny

Odpowiedz na następujące pytania:

Czy wiem czym jest dyskryminacja? Czy istnieje jakaś forma dyskryminacji w środowisku w którym mieszkam? Czy jestem czasami świadkiem nienawiści? Czy jestem czasami prześladowcą? Jak mogę osobiście zwalczać dyskryminację? Czy rozumiem pojęcie praw człowieka?

Definicja:

Dyskryminacja składa się z aktów, praktyk lub stanowisk, które nakładają względną niekorzyść wobec ludzi na podstawie ich członkostwa w istotnych grupach społecznych⁵.

Osoba może być dyskryminowana z różnych powodów:

- **Dyskryminacja płciowa** – Jeśli osoba jest traktowana niesprawiedliwie z powodu jej płci.

Przykład: Kobieta ubiegająca się o pracę pyta potencjalnego pracodawcę dlaczego jej podanie zostało odrzucone, pracodawca tłumaczy, że nie może jej zatrudnić z powodu jej ewentualnego zajścia w ciążę, co zmusi go do zatrudnienia kolejnej osoby.

- **Dyskryminacja rasowa i etniczna** – tu mieszczą się wszystkie cechy, które przyczyniają się do tego, że postrzegamy pewne osoby jako “nie stąd” lub “obce” oraz ich pochodzenie, język, kolor skóry, imię, język ojczysty, akcent mowy, kulturę, tradycje narodowe i obywatelstwo.

⁵ *Discrimination*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2021 (<https://plato.stanford.edu/entries/discrimination/#FirApp>) [dostęp: 11,01.2021].

- **Dyskryminacja wobec szeroko rozumianej społeczności LGBT+ tzn. wobec gejów, lesbijek, biseksualistów I osób transpłciowych.**

-

Przykład: Organizacja młodzieżowa odrzuca podanie o pracę młodego człowieka otwarcie określającego siebie homoseksualistą dlatego, że mogłoby to wpłynąć negatywnie na pozostałych młodych członków organizacji.

- **Dyskryminacja religijna** - Jeśli osoba jest traktowana niesprawiedliwie z powodu przekonań religijnych. Ten rodzaj dyskryminacji może zawierać różne traktowanie kogoś tylko dlatego, że np. ta osoba jest w związku małżeńskim z przedstawicielem innej religii.
- **Dyskryminacja ze względu na wiek**- Jest to rodzaj dyskryminacji ze względu na wiek.
- **Dyskryminacja ze względu na niepełnosprawność** – Jeśli osoba jest traktowana niesprawiedliwie z powodu niepełnosprawności (niepełnosprawność to znaczący, fizyczny lub umysłowy uszczerbek na zdrowiu, powodujący długotrwały i niekorzystny wpływ na zdolność wykonywania codziennych czynności.)

Przykład: Prywatna pielęgniarka odmawia opieki nad małym chłopcem, niepotrafiącym samodzielnie wykonać czynności toaletowych. Jego rodzice twierdzą, że ich mały synek cierpi na chorobę Hirschprunga. Nie zmienia to faktu, iż ciągle odmawia się mu miejsca w placówce leczniczej.

- **Dyskryminacja ze względu na powiązania polityczne** – Ten rodzaj dyskryminacji odnosi się do przekonań politycznych, filozoficznych czy ideologii, np. liberalizmu, konserwatyzmu, humanizmu czy pacyfizmu. Jest niedopuszczalne, by dyskryminować osobę tylko na podstawie jej przynależności do partii politycznej⁶.

Formy dyskryminacji:⁷

- **Dyskryminacja bezpośrednia**

Dyskryminacja bezpośrednia jest wtedy, gdy nierówne traktowanie jest powiązane z faktyczną lub mogącą zaistnieć cechą o charakterze dyskryminacyjnym. Porównanie osoby dyskryminowanej z niedyskryminowaną jest ważną częścią definicji dyskryminacji bezpośredniej.

⁶ W. Zimmer, *Smjernice za prepoznavanje slučajeve diskriminacije*, Ludwig Boltzmann Institut za ljudska prava, Pučka pravobraniteljica I Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, 2013.

⁷ W. Zimmer, *op.cit.*

Przykład: Agencja nieruchomości publikuje ogłoszenie mieszkania do wynajęcia. Jest tam jednocześnie informacja, że wynająć to mieszkanie mogą tylko osoby pochodzenia chorwackiego.

- **Dyskryminacja pośrednia**

Ma miejsce wtedy, gdy na pozór neutralne kryterium lub praktyka stawia osobę w niekorzystnej sytuacji z powodu przynajmniej jednej dyskryminacyjnej przesłanki.

Przykład: stołówka zakładowa oferuje pracownikom posiłki w niższej cenie. Posiłki regularnie zawierają wieprzowinę. Pracownicy wyznania muzułmańskiego i żydowskiego nie korzystają z dopłat do posiłków, gdyż ich religia nie pozwala spożywać tego rodzaju mięsa. Właściciel fabryki odmawia wprowadzenia wyboru dań, które zmogłyby być spożywane przez w/w grupy. Uzasadnia to wyższymi kosztami.

- **Dyskryminacja krzyżowa**

Kiedy łączy się kilka form dyskryminacji, co sprawia, że konkretna grupa lub grupy znajdują się w jeszcze większej niekorzystnej sytuacji.

Przykład: dyskryminacja kobiet często oznacza, że za tę samą pracę otrzymują niższe wynagrodzenie niż mężczyźni. Dyskryminacja mniejszości etnicznej często powoduje, że członkowie tej grupy otrzymują niższe wynagrodzenie niż inni za tę samą pracę. Tam, gdzie kobiety z grupy mniejszościowej otrzymują niższe wynagrodzenie niż inne kobiety i mniej niż mężczyźni z tej samej grupy mniejszościowej, cierpią one z powodu dyskryminacji krzyżowej ze względu na płeć, płeć i pochodzenie etniczne.

- **Dyskryminacja instytucjonalna**

Kiedy formalne i nieformalne praktyki, zasady i prawa organizacji, które systematycznie uprzywilejowują niektóre grupy i stawiają w niekorzystnej sytuacji inne.

Dyskryminacja instytucjonalna dotyczy wielu różnych grup, w tym grup ze względu na rasę i pochodzenie etniczne, płeć, orientację seksualną, wiek, niepełnosprawność, pochodzenie narodowe, status imigranta, status społeczno-ekonomiczny i kasty przodków⁸.

- **Dyskryminacja strukturalna**

Obejmuje zarówno dyskryminację instytucjonalną, opartą na normach, regułach, przepisach, procedurach i określonych stanowiskach determinujących dostęp do zasobów, jak i szerszą dyskryminację kulturową opartą na szeroko podzielanych paradygmatach społecznych i powiązanych systemach kategoryzacji, które zarówno konstruują, jak i dewalują „innego”.

⁸ B. Susan, S.B. Goldstein, *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology*, 2013 (https://www.researchgate.net/publication/316091787_Institutional_Discrimination)[dostęp: 20.01.2021].

Charakter dyskryminacji strukturalnej jest niezamierzony, ale intencja nie zmienia jej konsekwencji⁹.

Przykład: uczeń romski, którego językiem ojczystym jest romski chib, często dostaje złe oceny na testach, ponieważ nie mówi dobrze i nie rozumie języka. W pewnym momencie nauczyciele postanawiają dać temu uczniowi łatwiejszy test na poziomie B, który nawet po ukończeniu w całości nie daje wystarczającej liczby punktów/ocen jak zwykły test. Ten romski uczeń nigdy nie otrzyma doskonałych ocen.

4. PRAWA CZŁOWIEKA

Czym są prawa człowieka?

Prawa człowieka to zasady i przepisy, które zapewniają, że wszyscy są równi w prawach, niezależnie od różnic osobistych!

Wszyscy rodzimy się wolni i równi¹⁰

Wszyscy mamy prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa oraz do zaspokojenia podstawowych potrzeb, takich jak woda, jedzenie i schronienie, niezależnie od tego, w jakim kraju mieszkamy, kim są nasi rodzice, bez względu na rasę, kolor skóry, płeć, religię, poglądy polityczne lub inną opinię lub przynależność, pochodzenie narodowe lub społeczne, wykształcenie lub inny status.

Prawa człowieka są UNIWERSALNE – uznają godność tkwiącą w każdym człowieku jako człowieku, bez względu na jego narodowość, rasę, pochodzenie etniczne, religię, płeć, seksualność, klasę lub jakąkolwiek inną przynależność lub cechę grupową. Prawa człowieka są również NIEZBYWALNE – nie można ich nikomu odebrać ani nikt nie może z nich zrezygnować. Prawa człowieka są RÓWNE – każdy je ma w takim samym stopniu.

W rezultacie zapewniają moralny i prawny prymat jednostki nad innymi podmiotami mającymi swoje prawa, np. rodzina i państwo.

Prawa człowieka opierają się na następujących wartościach:

godność, równość, wolność, szacunek, niedyskryminacja, tolerancja, sprawiedliwość, odpowiedzialność, współpraca i akceptacja.

⁹ T.R. Burns, R. Tom, *Identity, Belonging and Migration*, Liverpool University Press 2011 (<https://www.cambridge.org/core/books/identity-belonging-and-migration/towards-a-theory-of-structural-discrimination-cultural-institutional-and-interactional-mechanisms-of-the-european-dilemma/D55F15D4D9CE039992EE0D41DD8CC1B4>) [dostęp: 20.01.2021].

¹⁰ *Universal Declaration of Human Rights, Article one: All human beings are born free and equal in dignity and rights*, 1948.

Opowiadając się za tymi wartościami, szanujemy innych i siebie. Gdy wartości te są zrozumiałe, ogólnie akceptowane i szanowane, nie ma nierównego traktowania i dyskryminacji”¹¹

Prawo człowieka z definicji jest powszechnym prawem moralnym, czymś, co wszyscy ludzie, wszędzie i zawsze, powinni mieć, czymś, czego nikt nie może być pozbawiony bez poważnego naruszenia sprawiedliwości, czymś, co należy się każdemu człowiekowi po prostu dlatego, że jest człowiekiem¹².

Jest nie do pomyślenia, by w dzisiejszych nowoczesnych i demokratycznych społeczeństwach, w których żyjemy, nie było poszanowania praw człowieka w stosunku do wszystkich obywateli. Demokracja w dosłownym znaczeniu oznacza wolę ludu. W przypadku zastosowania się do woli większości, bez krytycznego odniesienia się do tej woli, mogłoby zdarzyć się, że decyzja podjęta przez większość naraziłaby na niebezpieczeństwo jednostki i/lub mniejszość; jeżeli nie są stosowane żadne prawa człowieka ani prawa mniejszości.

Dlatego dzisiejsze społeczeństwa są zorganizowane jako demokracje liberalne, co oznacza, że istnieją chronione prawa i wolności jednostki (łac. libertas), które nie mogą być zagrożone przez podejmowanie decyzji większościowych. Zasada demokratyczna odnosi się do podejmowania decyzji większościowych, a liberalna do poszanowania praw i wolności jednostki.

Prawa mniejszości opierają się na uznaniu, że mniejszości (etniczne, kulturowe, religijne, językowe) znajdują się w trudnej sytuacji w porównaniu z innymi grupami w społeczeństwie, głównie z populacją większościową. Prawa mniejszości mają na celu ochronę członków grupy mniejszościowej przed dyskryminacją, asymilacją, oskarżeniami, wrogością lub przemocą wynikającymi z ich statusu.

Prawa mniejszości nie stanowią przywilejów, ale służą zapewnieniu równego szacunku członkom różnych społeczności. Prawa mniejszości służą przystosowaniu grup szczególnie wrażliwych i zapewnieniu wszystkim członkom społeczeństwa minimalnego poziomu równości w korzystaniu z praw człowieka i praw podstawowych.

Spółeczeństwo pluralistyczne i prawdziwie demokratyczne powinno nie tylko szanować tożsamość etniczną, kulturową, językową i religijną każdej osoby należącej do mniejszości narodowej, ale także tworzyć odpowiednie warunki umożliwiające jej wyrażanie, zachowanie i rozwijanie tej tożsamości. Stworzenie klimatu tolerancji i dialogu jest konieczne, aby różnorodność kulturowa była źródłem i czynnikiem nie podziału, ale wzbogacenia każdego społeczeństwa¹³.

Przegląd Historyczny

¹¹ T. Javorina, E.E. Sedlar, M. Horvat, D. Hoffmann, *Human rights for an equal and solidary society*, 2017 (<http://edu.goo.hr/wp-content/uploads/2017/10/LJUDSKA-PRAVA.pdf>) [dostęp: 11.01.2021].

¹² M. Cranston, *What Are Human Rights?* New York: Taplinger Publishing Company, s. 36, 1973.

¹³ *Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation*, 2010, United Nations, Office of the High Commissioner, New York and Geneva (https://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf) [dostęp: 22.01.2021].

Pierwszymi dokumentami są Konstytucja Stanów Zjednoczonych (1787) i Amerykańska Karta Praw (1789): dziesięć poprawek gwarantujących obywatelom pewne prawa i wolności, takie jak wolność słowa gwarantowana przez Pierwszą Poprawkę.

We Francji w 1789 r. sporządzono **Deklarację Praw Człowieka i Obywatela**, która jest wyrazem słynnego postulatów Rewolucji Francuskiej „wolność, równość, braterstwo” i reprezentuje polityczne i prawne ucieleśnienie idei praw człowieka. Z pewnością najważniejszymi ideami zawartymi w Deklaracji jest to, że człowiek *rodzi się i pozostaje wolny i równy w swoich prawach*¹⁴. *Uważamy, że te prawdy są oczywiste – że wszyscy ludzie są stworzeni równymi; że stwórca obdarzył ich pewnymi niezbywalnymi prawami; że wśród nich jest życie, wolność i dążenie do szczęścia, oraz że w celu zapewnienia tych praw ludzie tworzą rządy, które otrzymują swoje słuszne uprawnienia za zgodą tych, którymi rządzą*¹⁵.

Pomysł międzynarodowego uregulowania praw i wolności, które powinny dotyczyć wszystkich ludzi, narodził się w połowie XX wieku. Przyczyną były z pewnością cierpienia w czasie II wojny światowej, które zaowocowały powstaniem Organizacji Narodów Zjednoczonych i proklamacją **Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka** z dnia 10 grudnia 1948 roku.

Chociaż Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie jest prawnie wiążąca, dziś jest uznawana za międzynarodowy standard praw człowieka i jest oczywistym punktem odniesienia w opracowywaniu standardów prawnych ochrony praw człowieka na całym świecie.

Three Generations of Human Rights

Prawa człowieka dzielą się na trzy kategorie zwane generacjami (podział zaproponowany przez francuskiego prawnika Karela Vasak)¹⁶.

Prawa człowieka pierwszej generacji to prawa obywatelskie i polityczne do głosowania; wolność zgromadzeń; wolność myśli; wolność słowa; wolność religijna; prawo do godnego traktowania (brak tortur, niewolnictwa, nieludzkiego traktowania, arbitralne aresztowanie; równość wobec prawa). Są silnie indywidualistyczne i negatywnie skonstruowane, aby chronić jednostkę przed państwem.

Druga generacja to prawa ekonomiczne, społeczne i kulturalne do zatrudnienia; prawo do mieszkania; prawo do odpowiedniego pożywienia i odzieży; prawo do odpowiedniej opieki zdrowotnej; prawo do edukacji; prawo do zabezpieczenia społecznego.

Gwarantują równe warunki i traktowanie. Nie są to prawa bezpośrednio posiadane przez jednostki, ale obowiązkiem rządzących jest ich poszanowanie i wypełnianie.

Trzecia generacja to zbiorowe prawa rozwojowe narodów i grup: prawo do rozwoju gospodarczego; prawo do czerpania korzyści z handlu światowego; prawo do oddychania niezanieczyszczonym powietrzem; prawo do życia w spójnym i harmonijnym społeczeństwie, w tym pewne szczególne prawa mniejszości etnicznych i religijnych (na przykład do korzystania z własnej kultury, języka i religii).

¹⁴ *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*, Francja, 1789 (<https://www.britannica.com/topic/Declaration-of-the-Rights-of-Man-and-of-the-Citizen>) [dostęp: 11.01.2021].

¹⁵ *American Declaration of Independence*, USA, 1776 (<https://www.britannica.com/topic/Declaration-of-Independence>), [dostęp: 11.01.2021].

¹⁶ K. Vasak, 1979 (<https://www.britannica.com/biography/Karel-Vasak>) [dostęp: 11.01.2021].

Ochrona Praw Człowieka

Poszanowanie, ochrona i promowanie praw człowieka to obowiązek i odpowiedzialność każdego państwa.

Niezależne komisje i sądy zapewniają ochronę praw człowieka. Ochrona jest zapewniana na szczeblu międzynarodowym, regionalnym i krajowym.

Międzynarodowe instytucje ochrony praw człowieka działają pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Za ochronę i realizację praw człowieka odpowiedzialne są różne organy Organizacji Narodów Zjednoczonych, takie jak: Zgromadzenie Ogólne ONZ; Rada Bezpieczeństwa ONZ, Rada Praw Człowieka ONZ, Wysoki Komisarz ds. Praw Człowieka, Międzynarodowy Trybunał Karny.

Również wiele organizacji społeczeństwa obywatelskiego, takich jak Amnesty International, Human Rights Watch, FIAN International (O prawo do żywności i żywienia) oraz Physicians for Human Rights (PHR) jest zaangażowanych w monitorowanie i raportowanie do ONZ na temat stanu i naruszeń praw człowieka. Organizacje te również podejmują różne działania i kampanie w celu promowania i ochrony praw człowieka na całym świecie¹⁷.

W Austrii prawa podstawowe i prawa człowieka są częścią konstytucji. Zbiór praw konstytucyjnych, rozwijany i rozszerzany na przestrzeni czasu i historii, zapewnia podstawowe i prawa człowieka wszystkim obywatelom. Głównymi źródłami praw podstawowych są tak zwane „Staatsgrundgesetz über die Allgemeinen Rechte der Staatsbürger” oraz Europejska Konwencja Praw Człowieka (EKPC). Ponadto Austria ratyfikowała szereg międzynarodowych konwencji praw człowieka. Od 2012 r. instytucjonalnym organem zapewniającym i weryfikującym prawa człowieka w Austrii jest „Volksanwaltschaft” jako niezależna jednostka kontrolna. Raport Amnesty International z 2018 r. określił sytuację praw człowieka w Austrii w 2018 r. jako „turbulentną” z powodu ataków na wolność prasy i jednego przypadku pozbawienia młodzieży prawa do wolności bez podstawy prawnej. Jednocześnie raport wymienia pozytywne przypadki, takie jak decyzja Sądu Konstytucyjnego o przyznaniu każdemu obywatelowi Austrii prawa do indywidualnej tożsamości płciowej.

W Chorwacji podstawowe prawa i wolności są chronione przez Konstytucję Republiki Chorwacji, Trybunał Konstytucyjny Republiki Chorwacji, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Obywatelskich ds. Równości Płci, Rzecznika Praw Dziecka i Rzecznika Praw Obywatelskich osób niepełnosprawnych.

Istnieje również szereg Komisji Rządowych i Krajowych (Komisja Rządu Chorwacji ds. Praw Człowieka, Komisja Rządu Republiki Chorwacji ds. Monitorowania Wdrażania Narodowego Programu na rzecz

¹⁷ https://www.bmz.de/en/issues/allgemeine_menschenrechte/menschenrechtsinstitutionen/index.html [dostęp: 11.01.2021].

Romów, Komisja ds. Osób Niepełnosprawnych, Rada Mniejszości Narodowych) oraz Krajowe Programy Promocji Praw Człowieka (Krajowy Program Przeciw Handlowi Ludźmi, Krajowy Program Zwalczania Handlu Dziećmi, Krajowy Program na rzecz Romów, Krajowy Plan Działań na rzecz dobra, praw i interesów dzieci, Strategia antydyskryminacyjna)¹⁸.

W Niemczech: Prawa człowieka są wymienione w pierwszych artykułach konstytucji (GG) i są chronione tzw. klauzulą wieczności (art. 79 ust. 3 GG). Oznacza to, że nie mogą ich zmienić nawet demokratyczne większości. Federalny Trybunał Konstytucyjny służy ochronie konstytucji, działając jako niezależny organ, który kontroluje zgodność obowiązującego prawa z konstytucją.

W Bundestagu (parlamencie Niemiec) istnieje stała Komisja Praw Człowieka, która działa na rzecz ochrony i rozszerzania praw człowieka w Niemczech i poza nimi. Ponadto, Niemiecki Instytut Praw Człowieka (DIMR) również odgrywa ważną rolę w krajowej i międzynarodowej ochronie praw człowieka. Został utworzony w marcu 2001 r. uchwałą niemieckiego Bundestagu i jest niezależną niemiecką akredytowaną instytucją praw człowieka zgodnie z Zasadami Paryskimi Organizacji Narodów Zjednoczonych. Ma na celu zapobieganie naruszeniom praw człowieka oraz promowanie i ochronę praw człowieka¹⁹.

W Polsce równość obywateli wobec prawa, prawo do równego traktowania przez władze publiczne oraz zakaz dyskryminacji z jakiegokolwiek przyczyny są zawarte w art. 32 Konstytucji RP. Oprócz ustawy o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania kwestię tę w ograniczonym zakresie regulują również Kodeksy pracy, Kodeks cywilny oraz Kodeks wykroczeń²⁰.

Ponadto przepisy dotyczące zakazu dyskryminacji są rozproszone w ustawach o: Rzeczniku Praw Obywatelskich, Promocji i zatrudnianiu osób niepełnosprawnych oraz Państwowej Inspekcji Pracy. Oprócz Rzecznika Praw Obywatelskich do wspierania obywatela powołano również Rzecznika Praw Dziecka, Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Traktowania, Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych oraz Rzecznika Praw Pacjenta²¹.

Ćwiczenie: eksperyment

Zastanów się, dlaczego walka o prawa człowieka jest ważna?

Teraz wyobraź sobie:

- Jak wyglądałoby życie, gdybyś był Afroamerykaninem w Stanach Zjednoczonych w XVIII wieku?
- Jak wyglądałoby twoje życie, gdybyś był osobą przeciwnej płci i narodowości z sąsiedniego kraju?
- Czy możesz podać jakiś przykład ludzi, którzy nadal nie mają takich samych praw jak ty dzisiaj lub przykłady łamania praw człowieka?

¹⁸ [http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-staro-ijvh/ujedinjeni-narodi-\(un\)/ljudska-prava-u-rh/](http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-staro-ijvh/ujedinjeni-narodi-(un)/ljudska-prava-u-rh/) [dostęp: 11.01.2021].

¹⁹ Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung, Institutions for the protection of human rights (https://www.bmz.de/en/issues/allgemeine_menschenrechte/menschenrechtsinstitutionen/index.html) [dostęp: 18.03.2021].

²⁰ Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego (<http://www.ptpa.org.pl/>) [dostęp: 30.01.2021].

²¹ Jak wyżej.

5. WALKA PRZECIWKO DYSKRYMINACJI, STEREOTYPOM I UPREDZENIOM W EDUKACJI

Pomyśl o: eksperymencie Jane Elliott

Po zabójstwie dr. Martina Luthera Kinga juniora w 1968 r. Jane Elliott, nauczycielka w szkole podstawowej w małym, głównie białym miasteczku w stanie Iowa w USA, postanowiła pomóc swoim uczniom trzeciej klasy zrozumieć, w jaki sposób społeczeństwo może wpływać na nasze przekonania na temat własnej tożsamości i tożsamości naszych sąsiadów. Czując, że jej uczniowie nie w pełni rozumieją, czego próbuje ich nauczyć o rasizmie, uprzedzeniach i dyskryminacji, Elliott zaprojektowała dwudniowy eksperyment z niebieskimi i brązowymi oczami, w którym pierwszego dnia uprzywilejowała uczniów o niebieskim kolorze oczu, a w drugim dniu uczniów z brązowymi oczami. Uprzywilejowanej grupie powiedziano, że są mądrzejsi, szybsi, lepiej zachowują się i mają więcej szacunku niż ich rówieśnicy z drugiej grupy; ponadto, otrzymali korzyści, takie jak dłuższe przerwy, dostęp do sprzętu na placu zabaw i dokładki jedzenia w porze lunchu. Poinstruowano ich również, aby nie wchodzili w interakcje z kolegami z klasy z drugiej grupy (którzy musieli nosić kolorowe kołnierzyki, aby pomóc im odróżnić ich z daleka). W krótkim czasie Elliott odkryła, że jej niegdyś spokojna klasa stała się miejscem, w którym wielu uprzywilejowanych uczniów potwierdziło swoją dominację poprzez zastraszanie i wyzywanie. Wielu uczniów z mniej uprzywilejowanej grupy zrezygnowało z lekcji, podczas gdy inni stali się źli, przejawiając przemoc fizyczną.

“Obserwowałam, jak w ciągu piętnastu minut cudowne, współpracujące, cudowne, troskliwe dzieci zamieniają się w paskudnych, złośliwych, dyskryminujących trzecioklasistów” — mówi Elliott. Mówi, że zdała sobie wtedy sprawę, że „w swojej trzeciej klasie stworzyła mikrokosmos społeczeństwa”. Pod tym linkiem <https://www.youtube.com/watch?v=dLAI78hluFc> można obejrzeć film o tym jak wyglądał eksperyment i jakie były reakcje uczniów.

- Co Elliott chciała udowodnić w eksperymencie?
- Dlaczego eksperyment jest ważny, co pokazuje?
- Spróbuj wytłumaczyć sobie, jak doszło do dyskryminacji w klasie.
- Czy w twojej klasie jest podział na grupy uczniów? Jak radzisz sobie w takich sytuacjach?

W Module 3 Rasizm jest też inne ćwiczenie „Eksperymentuj w Talk Show”, które może też być przykładem w tym rozdziale.

Uznaje się, że w walce z dyskryminacją postawy muszą zmieniać się od najmłodszych lat, a ta pierwsza linia walki jest realizowana poprzez system edukacji. Dlatego dzisiejsze programy antydyskryminacyjne skierowane są do dzieci i realizowane są w szkole.

Szkoła pełni ważną rolę edukacyjną, ponieważ koryguje postawy i zachowania uczniów, które są nabywane przede wszystkim w rodzinie, w komunikacji i kontaktach towarzyskich z rówieśnikami lub za pośrednictwem mediów.

Kiedy w klasie, środowisku szkolnym, a nawet w innych sytuacjach życiowych dochodzi do sytuacji dyskryminacji, często nie reagujemy. Przyczynami mogą być: uczucie dyskomfortu i wstydu, poczucie niekompetencji („Nie wiem, jak to rozwiązać.”), poczucie bezsilności („Nawet jeśli zareaguję, to tylko kropla w morzu.”), strach przed eskalacją konfliktu, przekonanie („To nie jest mój obowiązek”) lub presja społeczna („Czy otrzymam wsparcie od kolegów i rodziców?”).

Jak reagować na dyskryminujące wypowiedzi/zachowania w klasie?

- pokazać/powiedzieć, że takie stwierdzenie/zachowanie Ci przeszkadza,
- reagować/chronić osobę narażoną na dyskryminację,
- zbadać tło wypowiedzi lub zachowania – możliwe, że wypowiedź jest wyrazem ignorancji/nieostrożności/dyskomfortu,
- odwoływać się do przepisów prawa, statutu szkoły lub regulaminu,
- nie reaguj złością i wściekłością na osobę, która to wypowiedziała,
- jeśli w danej chwili nie jesteś w stanie zapewnić czasu na dialog, ustal czas i miejsce, odłóż – ale nie zapomnij(!),
- spróbuj rozwiązać sytuację wewnątrz w klasie, a jeśli nie jest to możliwe lub sytuacja się powtórzy, zaangażuj ekspertów ze szkoły, a gdy to konieczne, dyrektora i rodziców.

Istnieje kilka rodzajów interwencji, których celem jest zmniejszenie uprzedzeń u dzieci w wieku szkolnym. Według badań Abouda i Levy’ego²², możemy je sklasyfikować następująco :

RAMY TEORETYCZNE	RODZAJ INTERWENCJI
TEORIA KONTAKTU MIĘDZYGRUPOWEGO	Szkolnictwo etnicznie zintegrowane i edukacja dwujęzyczna
TEORIA SOCJALIZACJI	Edukacja wielokulturowa i antyrasistowska

²² F.E. Aboud, S.R. Levy, *Interventions to reduce prejudice and discrimination in children and adolescents*, 2000.

TEORIA UMIEJĘTNOŚCI POZNAWCZYCH	Szkolenie z zakresu umiejętności społeczno-poznawczych i empatii
------------------------------------	--

TEORIA KONTAKTU MIĘDZYGRUPOWEGO

Podstawowe pytanie w teorii kontaktu międzygrupowego to:

Jakie warunki pozwalają na przekształcenie się powierzchownego, incydentalnego kontaktu w sensowną i bliską relację z członkiem grupy zewnętrznej/innej?

Kontakt międzygrupowy doprowadzi do zmniejszenia uprzedzeń tylko wtedy, gdy zostaną spełnione 4 warunki:

1. *Równy status wśród grup*
Obie grupy muszą w równym stopniu angażować się w relację. Członkowie grupy powinni mieć podobne pochodzenie, cechy i cechy. Różnice w pochodzeniu akademickim, bogactwie, umiejętnościach lub doświadczeniach powinny być zminimalizowane, jeśli te cechy będą miały wpływ na postrzeganie prestiżu i rangi w grupie.
2. *Istnienie wspólnego celu*
Obie grupy muszą pracować nad problemem/zadaniem i dzielić się nim jako wspólnym celem, czasami nazywanym celem nadrzędnym, który można osiągnąć tylko wtedy, gdy członkowie dwóch lub więcej grup współpracują ze sobą, łącząc swoje wysiłki i zasoby.
3. *Brak konkurencji między grupami (warunki współpracy)*
Obydwie grupy muszą pracować razem, bez rywalizacji, by osiągnąć wspólne cele.
4. *Osoby odpowiedzialne (autorytety) podtrzymują kontakt pomiędzy grupami*
Obydwie grupy muszą uznać pewien autorytet, który wspiera kontakty i interakcje między nimi.

6. EDUKACJA MIĘDZYKULTUROWA

Międzykulturowość oraz wielokulturowość

Terminy wielokulturowość i międzykulturowość są często używane zamiennie. Jednym z wyjaśnień jest etymologia, według której wielokulturowość wywodzi się z obszaru anglosaskiego (Kanada, USA, Australia, Wielka Brytania), podczas gdy międzykulturowość ma rodowód frankofoński. Międzykulturowość jako wyraz szczególnej polityki została wprowadzona przez Radę Europy w latach

70-tych XX wieku w odniesieniu do imigracji, a później zaakceptowana jako część europejskiej polityki integracyjnej).²³ Warto jednak znać różnicę między tymi dwoma pojęciami.

Wielokulturowość to *polityka kulturalna* oparta na akceptacji faktu istnienia różnych kultur w społeczeństwie, które dąży do mieszania się lub harmonijnego współistnienia tych kultur. Wielokulturowość zachęca do wyrażania różnorodności w sferze publicznej. Szkoły, uniwersytety i instytucje muszą odtwarzać różnice kulturowe i czynić je społecznie widocznymi.

Wielokulturowość oznacza umieszczanie obecności wielu kultur w tej samej przestrzeni.

Międzykulturowość podkreśla związek między kulturami i konieczność wzajemnej interakcji. W przeciwieństwie do wielokulturowości, międzykulturowość kładzie nacisk na wymiar interaktywny i zdolność podmiotów do realizacji wspólnych projektów i tworzenia wspólnych tożsamości²⁴.

W najnowszej literaturze dotyczącej międzykulturowości spotykamy się z terminem „edukacja międzykulturowa”, który zawiera dwa kluczowe wymiary:

- 1. Rozpoznaje i wspiera różnorodność we wszystkich dziedzinach życia.**
- 2. Promuje równość i prawa człowieka.**

Wynika z tego, że **edukacja międzykulturowa jest syntezą edukacji wielokulturowej i antydyskryminacyjnej**²⁵.

Głównym celem edukacji międzykulturowej jest zapewnienie **wysokiej jakości edukacji wszystkim uczniom**, bez względu na różnice pomiędzy nimi, ale z założeniem, że te różnice stanowią podstawę autentyczności i celowości procesu edukacyjnego²⁶.

Edukacja międzykulturowa ma na celu promowanie różnorodności jako bogactwa społecznego; uczenia się nie jest zwykłym zdobywaniem wiedzy, ale procesem myślenia i rozumienia. Edukacja międzykulturowa skupia się również na analizie opresyjnych relacji społecznych, walce z uprzedzeniami i dyskryminacją oraz transformacji społeczeństwa w kierunku sprawiedliwości.

Realizacja edukacji międzykulturowej obejmuje kilka wymiarów: krytyczną analizę treści nauczania, rekonstrukcję relacji szkolnych z naciskiem na wykrywanie praktyk dyskryminacyjnych, rozwijanie kulturowo odpowiedzialnych i włączających metod nauczania oraz przemyślenie roli szkoły w utrwalaniu lub przekształcaniu istniejącej sytuacji społecznej²⁷.

²³ R. v. Allmen, *Intercultural Education: A Challenge and Necessity for Our Multicultural Society*, [w:] „Scientific Journal Migracij ske i etničke teme”, 2002

(https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=158227) [dostęp: 11.01.2021].

²⁴ M. Sablić, *Interkulturalizam u nastavi*, Naklada Ljevak d.o.o, Zagreb, 2014.

²⁵ R. Gošović, S. Mrše, M. Jerotijević, D. Petrović, V. Tomić, *Vodič za unapređivanje interkulturalnog obrazovanja*, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007.

²⁶ M. Bartulović, B. Kušević, *Što je interkulturalno obrazovanje?* Zagreb, 2016.

²⁷ Jak wyżej.

Edukacja międzykulturowa ma na celu kształcenie uczniów jako autonomicznych, myślących, odważnych i empatycznych podmiotów, które aktywnie i z zaangażowaniem uczestniczą w projektowaniu ich życia i wnoszą wkład w społeczność, w której żyją²⁸.

Należy również podkreślić, że u podstaw edukacji międzykulturowej leży głębokie rozumienie kultury, w tym kształtowanie **krytycznej postawy wobec własnej kultury**, a także odwaga w próbie zrozumienia różnych kultur i ich wzajemnych relacji.

Guidelines for the implementation of intercultural education²⁹

1. *Szacunku dla innych można się nauczyć.* Od najmłodszych lat istnieje potrzeba korygowania błędnych przekonań i zapewniania możliwości autentycznych doświadczeń międzykulturowych.
2. *Polityka szkolna, która zachęca do mieszania się grup etnicznych,* stwarza warunki do współpracy międzyetnicznej i sprzyja tolerancji. Jednak samo fizyczne połączenie młodych ludzi z różnych środowisk nie wystarczy, aby zmniejszyć uprzedzenia i rozwinąć pozytywne relacje międzykulturowe; szkoły muszą stworzyć warunki dla wszystkich dzieci i personelu szkolnego do rozwijania kompetencji międzykulturowych.
3. *Sposób działania szkoły ma znaczenie.* Strategia działań obejmujących całą szkołę oraz szkoły silnie i dynamicznie związane ze społecznością lokalną mają ogromny potencjał w zakresie promowania spójności. Tworzą zrównoważoną pozytywną atmosferę w szkole, a także silniejsze poczucie przynależności.
4. W ostatnich latach opracowano *nowe skuteczne metody tworzenia klas integracyjnych.* Większość krajów europejskich nadal stosuje tradycyjne metody nauczania, chociaż coraz powszechniejsze stają się takie metody, jak uczenie się oparte na projektach, uczenie się oparte na współpracy, usługi oparte na innowacjach (service learning) i edukacja rówieśnicza. Metody te wykazały swoją wartość w zwalczaniu nietolerancji.
5. *Zajęcia pozalekcyjne mogą promować tolerancję i zrozumienie.* Zajęcia pozaszkolne mogą pomóc w budowaniu atmosfery nauki w klasie i mogą przyczynić się do stworzenia dynamicznej i integracyjnej szkoły.
6. *Podejścia, które wspierają społeczny i emocjonalny aspekt uczenia się.* Wykazano, że podejścia edukacyjne, które ułatwiają rozwój społeczny i emocjonalny dziecka, są potężnymi narzędziami w promowaniu tolerancji międzyetnicznej i szacunku dla różnorodności.
7. *Niezbędne jest skuteczne przywództwo i zarządzanie.* Osobiste zaangażowanie dyrektorów szkół i innych członków zespołów zarządzających szkołą w etos różnorodności ma kluczowe znaczenie dla rozwijania szacunku dla różnorodności wśród uczniów i rozwijania ich

²⁸ M. Bartulović, B. Kušević, B., *op.cit.*

²⁹ B. Van Driel, M Darmody, J Kerzil, *Education policies and practices to foster tolerance, respect for diversity and civic responsibility in children and young people in the EU*, NESET II report, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.

kompetencji międzykulturowych. Takie zaangażowanie należy wzmocnić rozwojem zawodowym w tych obszarach.

8. *Nauczyciele potrzebują szkolenia w zakresie różnorodności.* Należy wzmocnić kompetencje międzykulturowe nauczycieli w Europie. Ponadto, obecnie występuje znaczny brak zróżnicowania wśród nauczycieli i dyrektorów w szkołach w całej Europie.

9. *Edukacja jest wspólną odpowiedzialnością szkół i innych udziałowców.* Partnerstwa szkół, relacje z lokalnymi społecznościami i rodzicami pomagają lepiej rozumieć lokalne potrzeby. Zwiększają również wzajemne zrozumienie i zaufanie między kadrą szkolną a społecznością, a także uznanie zasobów, atutów i wiedzy różnych interesariuszy.

10. *Szkoły mogłyby odnieść większe korzyści z know how trzeciego sektora.* Lokalne i międzynarodowe organizacje pozarządowe posiadające specjalistyczną wiedzę w tej dziedzinie mogą poszerzyć wiedzę w szkołach, ale są niedostatecznie wykorzystywane zarówno w edukacji formalnej, jak i nieformalnej.

11. *Podstawy programowe i programy szkolne muszą w większym stopniu uwzględniać różnorodność.* Dzieciom z mniejszości często trudno jest zidentyfikować i zaangażować się w proces uczenia się oraz treść monokulturowego programu nauczania. Uwzględnienie różnorodności religijnej, etnicznej i innych form różnorodności jest krytycznym aspektem edukacji. Podejścia uwzględniające kulturę mogą być skuteczne w promowaniu włączenia. Obecnie kraje UE nie potrafią odpowiednio sprostać temu wyzwaniu.

12. Edukacja w języku ojczystym ma głęboki wpływ na poczucie tożsamości i samopoczucie danej osoby. *Efektywne formy edukacji dwujęzycznej i wielojęzycznej* przynoszą korzyści zarówno uczniom z grup większościowych jak i mniejszościowych.

13. Nowe media stanowią zarówno zagrożenie, jak i szansę. Cyberprzemoc, kontakt z ekstremistycznymi ideami i mową nienawiści stanowią coraz większe zagrożenie dla młodych ludzi. Jednak *nowe media wykazują również potencjał w zakresie wspierania tolerancji i zachęcania do poszanowania różnorodności.*

14. *Potrzebne są dalsze badania i dane dotyczące tego, co działa w walce z nietolerancją i jak najlepiej promować szacunek dla różnorodności.* Pomimo, że można znaleźć wskazówki i pomysły jak to robić, to jednak większość dowodów pozostaje niepotwierdzona. Potrzebne są systematyczne i solidne badania w tym obszarze.

- Ćwiczenie: Zastanów się
- • Czy Twoja szkoła przestrzega jakichkolwiek wytycznych dotyczących edukacji międzykulturowej?
- • Co byś ulepszył/ulepszyła lub zmienił/zmieniła w swojej szkole, by stała się szkołą międzykulturową?
- • Jaka jest Twoja rola w promowaniu międzykulturowości? Jakie zajęcia prowadzisz w swojej klasie, które określiłbyś jako międzykulturowe?

Kto jest międzykulturowym nauczycielem?

Powodzenie wdrożenia edukacji międzykulturowej w szkołach zależy od umiejętności i kompetencji nauczycieli. To, co tak naprawdę czyni nauczyciela koneserem międzykulturowym, może znaleźć odzwierciedlenie w posiadanych przez niego kompetencjach:³⁰

³⁰ M. Bartulović, B. Kušević, *op.cit.*

Ćwiczenie: MÓJ MONOLOG MIĘDZYKULTUROWY	
W celu pielęgnowania wspomnianych kompetencji podejmij okazjonalną rozmowę ze sobą i odpowiedz na pytania:	
<ul style="list-style-type: none"> Jakim jestem nauczycielem? Czy różnice, solidarność, odpowiedzialność, krytyczne myślenie, empatia, zaangażowanie społeczne itp. to wartości, które staram się przekazać w swojej pracy? 	<ul style="list-style-type: none"> Dlaczego zdecydowałem się zostać nauczycielem? Czy wierzę, że moja praca, treści, których nauczam, metody, których używam w pracy z uczniami, przyczyniają się do zmiany społecznej?
<ul style="list-style-type: none"> Jakim nauczycielem chciałbym być i jak mogę to osiągnąć? Co mogę zmienić/ulepszyć? 	<ul style="list-style-type: none"> Jak wychowanie w rodzinie wpłynęło na moją tożsamość zawodową? Jakie wzorce wychowania, postawy i wartości przyjęte w rodzinie przenoszę na swoją praktykę wychowawczą?
<ul style="list-style-type: none"> Jaki wpływ na tożsamość Mnie jako nauczyciela mają przyjaciele, media, edukacja, religia? Czy jestem świadomy wiadomości, które przekazuję w klasie? Czy mam świadomość własnych stereotypów i uprzedzeń? 	<ul style="list-style-type: none"> Czy ciągle staram się znaleźć nowe treści i metody, które mogę włączyć do swojej pracy? Czy staram się zdobyć więcej wiedzy na temat tego, jak rozmawiać na trudne tematy? Czy przekraczam swoje granice, czy spędzam większość czasu w mojej strefie komfortu?

Jak wygląda szkoła międzykulturowa?

Według Indeksu Integracji: *rozwój uczenie się i partycypacja w szkołach*³¹, niektóre ze wskaźników integracji szkolnej to:

ŚRODOWISKO FIZYCZNE:

- Integracyjne powitanie jest widoczne przy wejściu do szkoły dla wszystkich uczniów, rodziców i członków rodziny
- Indywidualne i grupowe prace uczniów prezentowane są na szkolnych korytarzach i bilbordach, które reprezentują bogactwo kultur i tożsamości uczniów
- Szkoła wyraźnie podkreśla zakaz wszelkich form dyskryminacji
- Wszystkie pomieszczenia szkolne (hala sportowa, toalety, jadalnia, dziedziniec szkolny) są zaaranżowane zgodnie z zasadami włączania dla wszystkich uczniów
- Przestrzeń klasy jest zorganizowana tak, aby zachęcać do interaktywnych metod pracy

TREŚCI KSZTAŁCENIA I METODY NAUCZANIA:

- Uczniowie na różne sposoby uczestniczą w tworzeniu procesu edukacyjnego (proponowanie i wybór tematów, czynności i metod pracy)
- Uczniowie nie boją się prezentować swoich pomysłów, ponieważ wiedzą, że ich wkład jest ważny

³¹ T. Booth, M. Ainscow, *Index for Inclusion: developing learning and participating in schools*, 2002.

- Zachęca się uczniów do odkrywania i głębokiego zrozumienia kultury, tożsamości, sprawiedliwości społecznej i innych pojęć w edukacji międzykulturowej.
- Zachęca się uczniów do rozwijania umiejętności interpersonalnych i kompetencji międzykulturowych poprzez stosowanie interaktywnych metod nauczania
- Zachęca się uczniów do angażowania się w różne formy twórczej i artystycznej ekspresji
- Uczniowie mają kontakt z różnymi treściami, które zachęcają do rozwoju krytycznego myślenia i świadomości
- Zachęca się uczniów do rozwijania wrażliwości na problemy niesprawiedliwości i dyskryminacji w społeczeństwie

RELACJE W SZKOLE:

- Między uczniami i nauczycielami istnieją relacje oparte na zaufaniu, szacunku i szacunku dla różnorodności
- Uczniowie mogą swobodnie dzielić się osobistymi doświadczeniami lub problemami ze swoimi nauczycielami
- Wśród uczniów panują przyjazne relacje oparte na otwartości, szacunku dla odmienności i wsparciu
- Uczniowie uczestniczą w ustalaniu szkolnych zasad postępowania i ich przestrzegają
- Uczniowie mają negatywny stosunek do form komunikacji, który odzwierciedla dyskryminację ze względu na pochodzenie etniczne, płeć, klasę, orientację seksualną, niepełnosprawność lub jakiegokolwiek inny wyznacznik tożsamości³².

7. PROPOZYCJA ĆWICZEŃ

Ćwiczenie: HISTORIA MOJEGO IMIENIA ³³

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebny materiał: -

Cel:

Opowiadanie historii o własnych imionach pozwala uczniom na autoprezentację i refleksję nad swoją rodzinną, lokalną i kulturową tożsamością oraz uświadomienie sobie różnorodności i wyjątkowości uczniów.

Ćwiczenie:

Uczniowie w parach opowiadają historię swojego imienia — jak je otrzymali; co to znaczy; jakie mają pseudonimy i jak je otrzymali; jak nazywają ich członkowie rodziny; jakie uczucia kojarzą im się ze swoim imieniem; czy kiedykolwiek chcieli nosić inne imię; jak nazwaliby siebie itp. Podczas

³² M. Bartulović, B. Kušević, *op.cit.*

³³ A. Bagić, L. Bognar, M. Uzelac, *Budimo prijatelji*, Slon, Zagreb, 1994.

opowiadania uczeń, który słucha, stara się zapamiętać jak najwięcej szczegółów. Po kilku minutach role się zmieniają. Po opowiedzeniu historii w parach, wszyscy uczniowie siadają w kręgu i opowiadają całej grupie historię imienia ucznia, z którym pracowali. Nauczyciel zadaje pytania o to, jak dobrze opowiedziana jest historia, czy są elementy fikcyjne, czy pominięto niektóre szczegóły.

Ćwiczenie: JESTEM³⁴

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebny materiał: papier i długopisy

Cel: rozpoznanie wyznaczników własnej tożsamości (15 minut)

Ćwiczenie: Uczniowie pracują samodzielnie; odpowiadają na pytanie „Kim jestem?”; zapisują na kartce pierwszą odpowiedź, jaka przyjdzie im do głowy; powtarzają pytanie 20 razy, za każdym razem zapisują odpowiedź; nikomu nie pokazują tego, co napisali.

Następnym zadaniem jest pogrupowanie odpowiedzi: cechy, z którymi się urodzili, vs te, które wybierają lub zdobywają w ciągu swojego życia? Które są osobiste, a które wskazują na przynależność do określonej grupy? Które są zmienne, a które nie? Jak części naszej tożsamości rozwijają się/zmieniają się w czasie? Czy możemy wybrać kim jesteśmy? Informacja zwrotna na plenum, moderowana dyskusja.

Ćwiczenie KTO JEST ZA MNĄ? (stereotypy i uprzedzenia) (30-45 minut)³⁵

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebne materiały: 25 wydrukowanych zdjęć, taśma klejąca, papier i długopisy, flipchart i marker

Na wstępie przed ćwiczeniem nauczyciel podaje krótkie wprowadzenie teoretyczne o tym, czym są stereotypy i uprzedzenia.

Cel: podniesienie świadomości na temat stereotypów i uprzedzeń w społeczeństwie, w szkole, w domu oraz omówienie strategii reagowania na uprzedzenia i dyskryminację

Ćwiczenie: Nauczyciel przygotowuje wydrukowaną serię zdjęć osób należących do różnych grup (pochodzenie etniczne, kolor skóry, religia, orientacja seksualna) i przykleja zdjęcia na plecach każdego ucznia. Uczniowie poruszają się po sali i pytają innych uczniów Kto jest za mną? Zapisują odpowiedzi na kartce. Inni uczniowie nie reagują wprost, ale w formie stereotypów/uprzedzeń wobec grupy społecznej, do której należy osoba na zdjęciu.

³⁴ Z. Delić, *Kulturna i duhovna baština zavičaja, Handbook for teachers*, Nansen dijalog centar, 2012.

³⁵ COE Compasito, 2014 (<http://www.eycb.coe.int/compasito/>) [dostęp: 11.01.2021].

Gdy uczniowie udzielą odpowiedzi i otrzymają informacje od innych uczniów, siadają w kręgu i czytają, co powiedzieli im inni uczniowie, próbując odgadnąć „Kto za nimi stoi”.

Następnie moderowana jest dyskusja na temat stereotypów i uprzedzeń. Jakie są nasze najczęstsze stereotypy i uprzedzenia? Jakich grup w naszym społeczeństwie dotyczą? Czy jesteśmy świadomi własnych stereotypów i uprzedzeń? Jak sobie z nimi radzimy w różnych sytuacjach życiowych? Jak sobie z nimi radzić w klasie i środowisku szkolnym? Odpowiedzi zapisywane są na flipchartach.

Ćwiczenie: STEREOTYPY I UPRZEDZENIA – World Caffè (30min)³⁶

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebne materiały: flipcharty i markery

Cel: podniesienie świadomości na temat stereotypów i uprzedzeń w społeczeństwie, w szkole, w domu oraz omówienie strategii reagowania na uprzedzenia i dyskryminację

Prowadzący zapisują na flipchartach nazwy czterech różnych grup społecznych, np.: Romowie, migranci, muzułmanie, nauczyciele, politycy, blondynki, dobrzy studenci itp. Grupa jest podzielona na 4 małe grupy, w których uczestnicy piszą pozytywne i negatywne stereotypy, jakie słyszeli na temat grupy społecznej określonej na flipczarcie, który otrzymali. Po zakończeniu pierwszej rundy, grupy przechodzą do kolejnych flipczartów, każda grupa dodaje własne spostrzeżenia. Każda z grup ma dodać swoje uwagi do wszystkich flipczartów.

Dyskusja plenarna: Jak to było pisać o określonej grupie osób? Co było trudne, a co łatwe? Jak powstają stereotypy i uprzedzenia? Czy zauważamy je w sobie? Czy są źródłem niezadowolenia i konfliktu? Jak sobie z nimi radzimy w różnych sytuacjach życiowych? Jak sobie z nimi radzić w klasie i środowisku szkolnym?

Ćwiczenie: TWORZENIE SWOJEJ WŁASNEJ WYSPIE (100 minut)³⁷

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebne materiały: flipcharty, markery, pisaki

Cele: stać się bardziej świadomym własnych potrzeb, potrzeb innych ludzi i ich rzeczywistości; stać się bardziej świadomym różnych kultur i komunikacji międzykulturowej; dyskutować o tym, co jest ważne w społeczeństwie i dyskutować o różnych realiach i możliwościach; omówić różne formy organizacji państwowych i sposób ustalania zasad.

Ćwiczenie:

Część pierwsza: Tworzenie wyspy (30 minut)

³⁶ Z. Delić, *op.cit.*

³⁷ Jak wyżej.

Uczestnicy podzieleni są na cztery grupy. Otrzymują wprowadzenie do działania: Wszyscy byli na rejsie, na którym był wrak statku. Po rozbiciu statku obudziłeś się na wyspie, a twoja grupa jest tam jedynymi ludźmi. Musisz pomyśleć o tym, jak będzie wyglądać Twoja wyspa. Twoim zadaniem jest: nazwać swoją wyspę (kraj); porozmawiaj o tym, jakie są twoje główne zasoby do życia?; jak wygląda twoja kultura (opisz swoje zwyczaje związane ze świętami, pozdrowieniami, ubraniami itp.); kto co robi? jakie są twoje symbole (np. flaga); zaprojektuj, jak będzie funkcjonować społeczeństwo – jakimi zasadami będziesz się kierować? Jak podejmujesz decyzje?

Uczestnicy w swoich grupach tworzą wyspę i ustalają jej wygląd. Każda grupa otrzymuje markery i flipcharty, aby mogła spisać swoje pomysły.

Część druga: Przesunięcie i zmiana – zwiedzanie innych wysp (20 minut)

Następnie uczestnicy otrzymują instrukcję: Przyłynął statek wycieczkowy, zabierze cztery osoby z każdej grupy, które odwiedzą inne wyspy. Potem, znowu pojawia się burza. Teraz grupy są mieszane – na każdej wyspie powinien być jeden przedstawiciel z każdej grupy. Zadaniem osoby goszczącej na wyspie jest objaśnianie innym swoich zasad, kultury i zwyczajów. Odwiedzający mogą zadawać pytania i dowiedzieć się więcej o wyspie.

Część trzecia: Powrót na wyspę (20 minut)

Uczestnicy są następnie zapraszani do powrotu na własne wyspy i dzielenia się między sobą odkryciami. Teraz mają szansę dostosować swoją wyspę i coś na niej zmienić, w oparciu o to, co usłyszeli.

Część czwarta: Dyskusja i łączenie się ze światem rzeczywistym (30 minut)

Na koniec uczestnicy zostają zaproszeni do zaprezentowania sobie nawzajem swoich wysp na forum. Po zakończeniu prezentacji każdej wyspy odbywa się dyskusja: Jak wpadłeś na pomysł stworzenia przedstawionej wyspy? Czy udało ci się uzgodnić wszystko w grupie? Jak rozwiązywałeś konflikty, jeśli takie były? Jakie potrzeby były najważniejsze, aby stworzyć swoją wyspę? Czy oparłeś swoją wyspę na już istniejącym modelu, który znałeś lub postanowiłeś stworzyć zupełnie nowy? Czy po powrocie z innych wysp coś zmieniłeś – i dlaczego tak, czy nie? Czy zaadoptowałeś lub zmodyfikowałeś elementy swojej kultury z innymi, czy też odrzuciłeś wszystko, co usłyszałeś od innych kultur? Jak dbałeś o wszystkich mieszkańców wyspy? Jakie prawa/obowiązki mają mieszkańcy wyspy? Gdybyś zrobił to jeszcze raz, czy zrobiłbyś coś inaczej? Dlaczego lub dlaczego nie?

Ćwiczenie: KAŻDY PTAK DO SWOJEGO GNIAZDA (15-30 minut)³⁸

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebny materiał: małe naklejki w trzech różnych kolorach, jedna mała naklejka innego koloru

Cel: podnoszenie świadomości przynależności do grupy i dyskryminacji

Ćwiczenie: Nauczyciel przygotowuje małe naklejki w 4 różnych kolorach. Uczniowie zamykają na chwilę oczy, podczas gdy nauczyciel nakleja im naklejki na czoła. Trzy kolory (trzy grupy) będą miały więcej

³⁸ I. Zenerović Šloser, *Znam, razmišljam, sudjelujem, Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedni građanskog odgoja i obrazovanja*, Centar za Mirovne Studije, Zagreb, 2014.

członków, a naklejka czwartego koloru zostanie naklejona tylko na jednego ucznia. Będzie „sam”, a nie członkiem żadnej grupy.

Uczniowie otwierają oczy i w ciszy poruszają się po sali w poszukiwaniu swojego „stada”. Tworzą się grupy, ale jest taka osoba, która nigdzie nie należy. Ćwiczenie kończy się, gdy większość uczniów informuje, że zakończyli zadanie. Podczas ćwiczenia uczeń „który nie przynależy” jest zwykle odpychany przez wszystkich i wszystkie trzy grupy, ale może się zdarzyć, że jakaś grupa przyjmie go do swojej siebie, gdy zorientuje się, co się dzieje. Doświadczenie dla ucznia, który „nie należy”, a doświadczenia odrzucenia mogą być stresujące, choć to tylko ćwiczenie – nauczyciel powinien więc uważać, aby tę rolę przypisać uczniowi stabilnemu emocjonalnie, np. lubianemu i popularnemu w klasie.

Moderowana dyskusja: Co się stało? Jak to było szukać swojej grupy? Jak się czuli, dopóki nie znaleźli swojej grupy? Jak się czuli, gdy znaleźli? Czy byli w stanie zrobić to sami, czy ktoś im pomógł? Co się stało z uczniem, który był bez grupy? Jak on się czuł? Jak traktowali go inni?

Czy te sytuacje widzimy w naszym codziennym życiu? W naszym społeczeństwie? W naszej szkole? Naszej klasie? Co możemy zrobić, aby to zmienić?

Ćwiczenie: OPOWIADANIE OSOBISTYCH HISTORII (90 minut)³⁹

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebne materiały: stare fotografie, które studenci przynoszą z domu

Cel: poznanie osobistych mikro-historii w kontekście różnorodnych społeczności; poprawa spójności grupowej, połączenie historii osobistych z historią społeczną, odzwierciedlenie historii migracji i kontaktów międzykulturowych; rozwijanie empatii i tolerancji wobec innych.

Ćwiczenie: Każdy uczestnik przynosi na ćwiczenie starą (nie mniej niż 10 lat) fotografię rodzinną, (wydrukowaną lub w formie elektronicznej na urządzeniu podręcznym). Następnie uczestnicy są dzieleni na pary i w ramach każdej pary obaj uczestnicy opowiadają sobie o zdjęciu – kiedy i gdzie zostało zrobione, kto na nim jest, jaki stosunek mają te osoby do uczestnika, w jakim kontekście zostało zrobione i jakie to ma znaczenie dla osoby ją prezentującej. Każda para otrzymuje po kolei głos i obie przedstawiają zdjęcie drugiej osoby, opisując jak najwięcej szczegółów. Następnie przedstawia się grupie ideę historii osobistych i rodzinnych, odnoszących się do historii społecznych miejsc ich pochodzenia, w tym refleksje na temat historii migracji i kontaktów międzykulturowych.

Ćwiczenie: MUZEUM OSOBISTYCH HISTORII-HISTORIE ROMÓW (45 minut)

<https://muzejosobnihprica.com/en/about-the-museum/>

³⁹ D. Marić, *Intercultural education through the prism of personal histories*, Nansen Dialogue Centre, Osijek, 2014.

Grupa wiekowa: 13-18

Potrzebne materiały: komputery lub telefony podłączone do Internetu.

Muzeum Historii Osobistej powstało z potrzeby kwestionowania postaw i uprzedzeń zakorzenionych w społecznościach, w których żyjemy i działamy. Prezentuje różne narracje za pomocą fotografii, obiektów i filmów dokumentalnych.

Muzeum zostało otwarte w Osijeku w Chorwacji w 2020 roku, ale z osobistymi historiami można też zapoznać się wirtualnie.

Cel: poznanie osobistych mikro-historii w kontekście różnorodnych społeczności; rozwijanie empatii i tolerancji wobec innych i innych (90 minut)

Ćwiczenie: Każdy uczeń ogląda nagranie i słucha kilku historii (uczniowie w parach słuchają tej samej historii i dyskutują o niej). Refleksja na forum. Czego nauczyłeś się z tej historii? Co myślisz o osobie, której historię poznałeś? Co wiesz o Romach? Jakie są najczęstsze stereotypy i uprzedzenia dotyczące Romów? Jakie wyzwania odczuwają dziś Romowie? Czy znasz kogoś, kto jest pochodzenia romskiego?

8. GDZIE SZUKAĆ INFORMACJI? ORGANIZACJE POZARZĄDOWE I INNE INSTYTUCJE

Austria:

- Volksanwaltschaft <https://volksanwaltschaft.gv.at>
- Amnesty International Österreich <https://www.amnesty.at>
- Verein Menschenrechte Österreich <http://www.verein-menschenrechte.at>
- SOS Menschenrechte http://www.sos.at/index.php?id=179&no_cache=1
- Ludwig Boltzmann Institut für Grund und Menschenrechte <https://bim.lbg.ac.at>
- Österreichisches Institut für Menschenrechte <https://www.uni-salzburg.at/index.php?id=65133>
- Österreichische Liga für Menschenrechte <http://www.liga.or.at>
- Das Bündnis für Menschenrechte & Zivilcourage – gegen Diskriminierung & Extremismus <https://www.das-buendnis.at>

Chorwacja:

- Kuća ljudskih prava Zagreb: www.kucaljudskihprava.hr
- GOOD Inicijativa <http://goo.hr/good-inicijativa/>
- Medijska pismenost, Portal za razvoj medijske pismenosti roditelja i djece; <https://www.medijskapismenost.hr/>
- B.a.B.e. Zagreb: [B.a.B.e.](http://www.b.a.b.e.hr)
- Centar za Mirovne studije Zagreb. [Centar za mirovne studije](http://www.centar-zm.hr),
- [Documenta](http://www.documenta.hr) – Centar za suočavanje s prošlošću,
- GOLJP: [Građanski odbor za ljudska prava](http://www.goljp.hr),

- Udruga za promicanje istih mogućnosti
- <https://www.ombudsman.hr>

Niemcy:

- advd: Antidiskriminierungsverband Deutschland (<https://www.antidiskriminierung.org>)
- Mobile Beratung gegen Rechtsextremismus (<https://www.bundesverband-mobileberatung.de/>)
- Schule ohne Rassismus, Schule mit Courage (<https://www.schule-ohne-rassismus.org/>)
- Bündnis für Demokratie und Toleranz (<https://www.buendnis-toleranz.de/>)
- Gelbe Hand (<https://www.gelbehand.de/>)

Polska

- Rzecznik Praw Obywatelskich <http://www.brpo.gov.pl/>
- Helsińska Fundacja Praw Człowieka <http://www.hfhrpol.waw.pl/>
- Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego PRO HUMANUM <http://prohumanum.org/>
- Fundacja na Rzecz Różnorodności Polistrefa <http://www.polistrefa.pl/>
- Stowarzyszenie Interwencji Prawnej <http://www.interwencjaprawna.pl/>
- Stowarzyszenie Homo Faber <http://www.hf.org.pl/ao/index.php>
- Stowarzyszenie Nigdy Więcej <http://www.nigdywiecej.org/>
- Stowarzyszenie Praw Człowieka im. Haliny Nieć <http://www.pomocprawna.org/>
- Krajowe Stowarzyszenie Antymobbingowe <http://www.mobbing.most.org.pl/>

9. LITERATURA

Aboud F.E., Levy S.R., *Interventions to reduce prejudice and discrimination in children and adolescents*, 2000.

Bagić A., Bogнар L., Uzelac M., *Budimo prijatelji, priručnik odgoja za nenasilje i suradnju*, naklada Slon, 1994.

Bagić D., Gvozdanović A., *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj: istraživanje*. Zagreb: GOOD inicijativa, GONG i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2015 (<http://goo.hr/wp-content/uploads/2015/09/ISTRA%C5%BDIVANJE-POLITI%C4%8CKE-PISMENOSTI-U%C4%8CENIKA-ZAVR%C5%A0NIH-RAZREDA-SREDNJIH-%C5%A0KOLA.pdf>).

Bartulović M., Kušević B., *Što je interkulturno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike*. Zagreb: Centar za mirovne studije, 2016

(http://www.cms.hr/system/publication/pdf/86/to_je_interkulturno_obrazovanje.pdf).

Bennett J., Bennet M.J., *Diversity Training Workshop*, 2008.

Božičević, G., Mikić, L.J., Zelić, D., *Izgradnja prekretnica u zaštiti ljudskih prava romske zajednice, priručnik za organizatore zajednice*. Osijek: Nansen dijalog centar, 2017

(<https://drive.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcaEk2N3lqa3BwREE/view>).

Brajković, S., *Odgaj za različitost-obrazovanje za društvenu pravdu*. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2015.

Building Inclusive Intercultural Environments Through Global Civic Education; Gear Curriculum, GONG, CSI Italia, Cives Foundation, Mirovni Inštitut Ljubljana and Nansen Dialogue Centre; 2018

(<https://gear.gong.hr/?p=3355>).

Bundeskanzleramt (o.D): Grund- und Menschenrechte (<https://www.bundeskanzleramt.gv.at/agenda/verfassung/grund-und-menschenrechte.html>) [dostup: 26.03.2021].

Bužinkić E., *Manifest o interkulturalnom društvu*. Zagreb: Centar za mirovne studije, 2016

(http://www.cms.hr/system/publication/pdf/62/Panel_o_interkulturalizmu_CMS_2016..pdf).

Compasito Manual on human rights education for children - Edited and co-written by Nancy Flowers, Council of Europe 2007 (<http://www.eycb.coe.int/compasito/>); (<http://europski-dom-sb.hr/wp-content/uploads/kompasito-tisak.pdf>).

Competences for democratic culture – Living together as equals in culturally diverse democratic societies, Council of Europe 2016 (<https://rm.coe.int/16806ccc07>).

Čubrilo S., Krušić V., Jurinović M.R., *Odgaj za građanstvo, odgaj za život. Priručnik aktivnih metoda za građanski odgaj i obrazovanje s primjerima dobre prakse*. Zagreb. Hrvatski centar za dramski odgaj i

Školska knjiga, 2017 (http://www.hcdo.hr/wp-content/uploads/downloads/2017/03/P91557_Odgaj_za_građanstvo.pdf).

Delić, Z., Uremović M., Gajić N., Jelečević N., Gudlin J., Vujović A., *Kulturna i duhovna baština zavičaja, priručnik za nastavnike osnovnih škola*. Osijek: Nansen dijalog centar, 2012

(<https://docs.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcSIB4S09DNkhaQIU/edit>).

Driel van B., Darmody M., Kerzil J., *Education policies and practices to foster tolerance, respect for diversity and civic responsibility in children and young people in the EU*, NESET II report, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Education and Teacher Training Agency, Croatian Citizenship Education Curriculum. ETTA. Croatia: Zagreb, 2012

(http://www.azoo.hr/images/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja.pdf).

Edukatalog (<http://edu.goo.hr/>).

GOOD Inicijativa; materijali i publikacije za škole (<http://goo.hr/materijali-i-publikacije-good-inicijative-za-skole/>).

Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018./2019, Zaklada Friedrich Ebert (FES) (https://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/FES_JS_KROATIEN_CROAT_WEB.pdf).

Lalić S., *Istraživački izvještaj – Zastupljenost i indikatori diskriminacijskih i ksenofobičnih stavova u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za mirovne studije, 2013
(http://www.cms.hr/system/publication/pdf/26/Istrazivacki_izvjestaj_KNJIZNI_BLOK.pdf).

Marić D., *Interkulturalno obrazovanje kroz prizmu osobnih povijesti. Osijek: Nansen dijalog centar*, 2014 (<https://docs.google.com/file/d/0Bz3qYH9UBaWcc05UbDExYmNjGM/edit>).

Medijska pismenost, Portal za razvoj medijske pismenosti roditelja i djece
(<https://www.medijskapismenost.hr/>).

Menschenrechte in Österreich, Amnesty International, 2018 (<https://www.amnesty.at/presse/menschenrechte-in-oesterreich-2018/>) [dostup: 16.03.2021].

Opća deklaracija o ljudskim pravima (http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/081210_deklaracija_ljudska_prava.pdf).

Put prema ljudskim pravima; Teorija i praksa zaštite ljudskih prava
(<https://www.most.hr/Lokalne%20pric%CC%8Ce%20-%20Put%20prema%20ljudski%20pravima-ad5652c21.pdf>).

Sablić M., *Interkulturalizam u nastavi*, Naklada Ljevak d.o.o., 2014.

Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/discrimination/#FirApp>

Što je interkulturalno obrazovanje? Priručnik za nastavnike i druge znatiželjnike
https://bib.irb.hr/datoteka/869114.CMS_prirucnik_final.pdf

Vego, L., *Priručnik o ljudskim pravima s naglaskom na zaštiti prava nacionalnih manjina*, Zagreb: Centar za mirovne studije, 2013
(http://www.cms.hr/system/publication/pdf/27/CMS_prirucnik_manjine_KB.pdf).

Vodič za unapređivanje interkulturalnog obrazovanja, Grupa MOST 2009
(https://www.researchgate.net/publication/283123055_Vodic_za_unapredenje_interkulturalnog_obrazovanje).

Zenzerović Šloser I., *Znam, razmišljam, sudjelujem - Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedni građanskog odgoja i obrazovanja* 2. Izdanje. Zagreb: Centar za mirovne studije i Mreža mladih Hrvatske, 2014
(http://www.cms.hr/system/publication/pdf/80/GOO_prirucnik_za_nastavnike_Prer2izd_SCREEN.pdf)
<http://goo.hr/wp-content/uploads/2014/04/GOO-prirucnik-za-nastavnike.pdf>).

Zimmer W., *Smjernice za prepoznavanje slučajeve diskriminacije*, Ludwig Boltzmann Institut za ljudska prava, Pučka pravobraniteljica I Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, 2013.

10. LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA

Austria

Amnesty International, *Wie sich die Bekämpfung der Corona-Pandemie auf Menschenrechte in Österreich auswirkt*, Amnesty Zwischenbericht, 2020 (<https://www.amnesty.at/news-events/amnesty-zwischenbericht-wie-sich-die-bekaempfung-der-corona-pandemie-auf-menschenrechte-in-oesterreich-auswirkt/>) [dostęp: 16.03.2021].

Brickner I., *Schwarzbuch Menschenrechte: Worüber Österreich schweigt*, Residenz Verlag 2012.

Menschenrechte, BMEIA (o.D) (<https://www.bmeia.gv.at/europa-aussenpolitik/menschenrechte/>) [dostęp: 16.03.2021].

UNO empfiehlt Österreich weiterhin mehr Einsatz gegen Diskriminierung, Standard.at, 2021 (<https://www.derstandard.at/story/2000123535483/uno-empfiehl-oesterreich-weiterhin-mehr-einsatz-gegen-diskriminierung>) [dostęp: 16.03.2021].

Niemcy

Fischer S., *Rechtsextremismusprävention*, [w:] Beutel W., Gloe M., Himmelmann G., Lange D., Reinhardt S., Seifert A., *Handbuch Demokratiepädagogik*, Frankfurt/M, 2020.

Fischer S., *Rechtsextremismus als Herausforderung für den Unterricht. Empirische Zugänge und didaktische Perspektiven*, [w:] Achour S., Schedler J., Elverich G., *Rechtsextremismus in Schule, Unterricht und Lehrkräftebildung*, Wiesbaden 2019.

Fischer S., *Rechtsextremismus – Was denken Schüler darüber? Untersuchung von Schülervorstellungen als Grundlage nachhaltiger Bildung*. Schwalbach/Ts., Wochenschau Verlag, 2013.

Fischer S., *Prävention von Rechtspopulismus. Möglichkeiten und Grenzen der schulischen Bildungsarbeit*, [w:] Allmendinger B., Fähmann J., Haarfeldt M., *Von Biedermännern und Brandstiftern – Rechtspopulismus in Deutschland*, VSA-Verlag, Hamburg 2017.

Firsova E., Wolf C., *Lehrkräfte und Schüler*innen im Fokus einer antisemitismussensiblen Bildungsarbeit*. In: *Institut für Demokratie und Zivilgesellschaft [Hrsg.]: Wissen schafft Demokratie. Schwerpunkt Antisemitismus, Band 8 Jena*, 2021 (https://www.idz-jena.de/fileadmin/user_upload/PDFS_WSD8/WsD8_Beitrag_Elizaveta_Firsova___Christoph_Wolf.pdf).

Kausch S., Wiedemann G., *Zwischen »Neonazismus« und »Ideologien der Ungleichwertigkeit«* [w:] *Forum für kritische Rechtsextremismusforschung (eds) Ordnung. Macht. Extremismus*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2011 (https://doi.org/10.1007/978-3-531-93281-1_13).

Loermann J., *Präventive Sensibilisierungsmaßnahmen in der Personalentwicklung zur Reduktion „gruppenbezogener Menschenfeindlichkeit“: Herausforderungen für die erwachsenenpädagogische Gestaltung von inter- und transkulturellen Lernangeboten*, Berlin: Hausdruckerei der Humboldt-Universität, 2019.

Polska

Geneza hejtu, Fundacja Humanity in Action Polska, <https://uprzedzupzedzenia.org/czym-mowanienawisci/geneza-hejtu/> [dostęp: 02.09.2021].

Mazur-Rafał M., Szarota M., *Polska w ruchu Eksperci i młodzi liderzy o wielokulturowości, transformacji i aktywizmie*, 2014, https://uprzedzupzedzenia.org/wp-content/uploads/2015/08/Polska-w-Ruchu_PL.pdf) [dostęp: 02.11.2021].

Mazur-Rafał M., Szarota M., *Toolkit for Young Educators*, (<http://uprzedzupzedzenia.org/wp-content/uploads/2015/08/Toolkit-for-Young-Educators.pdf>)

Wytyczne dla Delegatów Meczowych PZPN, Polski Związek Piłki Nożnej (https://pzpn.pl/public/system/files/site_content/635/3996-2021_07_07_WYTYCZNE_DLA_DELEGAT%C3%93W_MECZOWYCH_PZPN_wersja_3.0.pdf) [dostęp: 15.12.2020].

Historie nienawiści, Stowarzyszenie dla Dzieci i Młodzieży SZANSA (<https://szansa.glogow.pl/wp-content/uploads/2019/07/Historie-nienawisci.pdf>) [dostęp: 15.07.2021].

Średziński P., *Afryka i jej mieszkańcy w polskich mediach*. Raport z monitoringu polskich mediów; Fundacja „Afryka Inaczej”, Warszawa 2016; <https://www.mowanienawisci.info/post/afryka-i-jej-mieszkancy-w-polskich-mediach-raport-z-monitoringu-polskich-mediow/> [dostęp: 15.07.2021].